

Lelja Dobronić

NEKI UZROCI DANAŠNJEG STANJA GORNJEGA GRADA

Kratka pogled u prošlost može pomoći da objasnimo uzroke današnjeg (lošeg) stanja Gornjega grada.

Gornji grad kao cjelina nije star. Staro, srednjovjekovno je samo ono što ga je omeđivalo, odredilo konture i središte njegova tlocrta: bedemi s kulama i vratima, te crkva sv. Marka. Kuće su sve do XVIII. stoljeća bile drvene (češće na zidanom temelju) i nanovo su se podizale nakon svakog od mnogobrojnih požara koji su za sobom ostavljali pustoš. U osamnaesto stoljeće od »čvrstog materijala«, to jest kamena i opeke, ušli su osim bedema, kula, gradskih vrata i crkve sv. Marka još samo veliki javni objekti podignuti u XVII. stoljeću: samostani isusovaca, klarisa i kapucina, crkve sv. Katarine i sv. Marije (kapucinska), gimnazija, đački konvikt, tzv. palača Zriinski na Markovičevu trgu i pokoja privatna »zidanica« koje već odavno nema. Sve gornjogradske barokne palače podignute su u XVIII. stoljeću, većinom u drugoj polovici ili što više u trećoj trećini XVIII. stoljeća. Uz njih je ostalo još i dalje mnogo drvenih kuća; »mnogo« u odnosu na naselje od samo pedesetak kuća Gornjega grada. U takvom je stanju Gornji grad ušao u devetnaesto stoljeće.

Prvi javni pothvat tog stoljeća na gornjogradskom području bilo je uređenje »Južne promenade«, za ono vrijeme modernog šetališta izvan južnog gradskog zida. Kad su se, po želji bana Gyulaya, izvodili radovi na toj promenadi, srušena su 1812. mala gradska vrata Dverca da se dobije slobodan prostor. Nešto kasnije, u četvrtom desetljeću, srušena su Mesnička vrata, i još nešto kasnije Opatička (sjeverna) vrata, iz praktičkih razloga: njihova funkcija više nije bila potrebna, bila su trošna, a smetala su prometu. Kamenita vrata su se održala, iako je bilo predlagano njihovo rušenje, zahvaljujući kultu slike i oltara Majke Božje Kamenite. Rušeci gradska vrata, vjerojatno tada nitko nije mislio da ruši bitne elemente i komponente srednjovjekovnog utvrđenoga grada.

Unutar Gornjega grada život se u XIX st. mnogo razlikovao od današnjega. Gotovo svaka kuća imala je u dvorištu staju za konje, pa i za krave, kolnicu i druge gospodarske objekte. Osobito treba istaknuti da je Gornji grad bio pun bunara »zdrave pitke vode« — kako se isticalo u novinama. Bunar je imala svaka veća kuća za sebe, a manje po dvije ili tri susjedne zajedno. U dvorištima su bile »ledvenice« (jame za led) i zahodske jame, u koliko u nekim »boljim« kućama nisu bile smještene unutar same kuće. Dijelovi dvorišta bili su obrađeni kao vrtovi, a ulice su bile za suha vremena prašne, a za vlažna blatne.

Urbanizacija (uvjetno nazvano!) Gornjega grada počinje u drugoj polovici prošlog stoljeća, pošto su se s njim ujedinili Kaptol i Vlaška ulica 1850. god. u jedinstven grad, a Gornji grad je postao sjedište uprave tad razmjerno velikoga grada. Proces »urbanizacije« intenzivira se u posljednjoj trećini stoljeća kad se širi administracija tadašnje hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. U tom je razdoblju započeo niz poteza koji imaju kao posljedicu današnje neadekvatne Gornjega grada. Započelo je pretvaranje dvorišnih gospodarskih zgrada, bilo uz ulicu ili u dnu dvorišta, u stambene objekte, čime se — ili jer se je — broj stanovnika na maloj površini Gornjega grada znatno povećao, a kuće nepredviđeno opteretile. Te dvorišne zgradice počele su se upotrebljavati ne samo kao stanovi već i kao poslovne prostorije (na primjer: fotograf Pomper imao je atelje u dvorištu u Kuševičevoj ulici), a ta se praksa nastavila i u XX. stoljeću, tako da je prva radio-stanica na Balkanu 1925. god. bila otvorena u bivšoj staji na Markovu trgu. — Presudno je bilo uvođenje vodovoda i kanalizacije. Godine 1878. Zagreb je konačno dobio gradski vodovod, a tad je počelo

i uvođenje gradske kanalizacije. Kako je tehnički taj prvi vodovod bio instaliran u gornjogradske kuće, trebalo bi ispitati, ali se vidi mjestimice još danas da je jedan »lavabo« od željeza bio postavljen u hodniku za cijelu kuću. Tada je započeo proces napuštanja i zatrpavanja bunara koji je trajao gotovo stotinu godina (posljednji je bunar na Markovičevu trgu zatrpan prije dvadesetak godina). Necrpavanje i zatrpavanje velikog broja bunara bez sumnje je stvorilo sasvim nove tokove voda pod površinom zemlje. A da se nepotrebnim bunarima nije pridavala nikakva pozornost, dokazuju oni nad kojima su direktno bili položeni podovi soba. To se vidjelo prigodom rekonstrukcije gradske vijećnice na dva mjesta: u sjevernom i južnom krilu gdje su bunari nađeni neposredno ispod drvenih podova soba, a i nedavno u južnom krilu palače »Dverce« na Katarininu trgu, gdje je u podrumu bunar bio prekrit betonskim podom. — Drugi je problem nastao zatrpavanjem zahodskih jama, pošto je uvedena gradska kanalizacija. Ne znam da li bi se našli podaci što je bilo s onima po dvorištima. Što se dogodilo unutar jedne gospodarske palače, može prikazati primjer palače Vojković-Oršić-Rauch, danas Povijesnog muzeja Hrvatske u Matoševoj ulici. Pomoću nacрта iz Arhiva Hrvatske doznali smo u kojim su se prostorijama u zgradi nalazili prvotni nužnici, kao i činjenicu da oni nisu bili pretvoreni u WC-e jer su ti smješteni na druga mjesta u kući. Upravo oko prostorijica prvotnih nužnika s jamama bila je najjača vlaga u zidovima. I kad smo nastojali da eliminiramo barem nešto vlage iz te palače, izveze su gomile mokre zemlje iz tih starih jama. Jasno je da su one kao spužva čuvala preko stotinu godina vlagu koju su upijale iz vode u dubini i da se vlaga prenosila u zidove.

Uz te nevolje prouzrokovane tehničkim nedostacima ili mehaničkim uzrocima koje su se uvlačile pod »kožu« Gornjega grada, bio je on zahvaćen i antihistoričkim stavom ili mentalitetom XIX. stoljeća. Gotovo je nevjerovatno, ali je ipak istina, da devetnaesto stoljeće — koje je stvorilo povijest, odnosno historiografiju u modernom smislu i koje je toliko poštivalo i voljelo prošle epohe da je ugledajući se na njih kreiralo historijske stilove — nije imalo nikakva respekta prema konkretnim povijesnim objektima. Tako: kad je gradu Zagrebu trebao vatrodoljavni toranj, povišena je kula uz Dverce (tzv. Lotrščak) i stavljen na nju tornjić; kad je bila potrebna zvjezdarnica, dograđen je Popov toranj i postavljena na nj kupola. Kad je staro kazalište na Markovu trgu prestalo s radom, jer je bilo izgrađeno novo 1895. na današnjem Trgu maršala Tita, zadržana je polovica zgrade (tzv. redutna dvorana) da služi do danas za zasjedanja gradske skupštine, a veći dio (gledalište i pozornica) u Freudenreichovoj ulici srušeni su i na njihovu mjestu podignuta beznačajna uredska zgrada za gradsku administraciju (1898). Kad je zemaljska vlada trebala prostora za svoje urede i dvorane za zasjedanja hrvatskog sabora, srušena je početkom ovog stoljeća istočna strana Markova trga, dio Opatičke i Kamenite ulice, i sagrađena palača Sabora i Izvršnog vijeća koja svojim dimenzijama, a i oblicima, nije u skladu s Gornjim gradom. Da je to bio »duh vremena«, a ne samo potreba uprave, dokazuju i neke privatne kuće (u Mletačkoj, Basaričekovoj ulici) koje strše po visini i po karakteru iz svojeg susjedstva.

U prvoj polovici XX. stoljeća, a osobito između dva rata, nastojao je Đuro Szabo uz neke druge pregoce (E. Laszowski i dr.) mijenjati taj negativan odnos prema konkretnim objektima i dijelovima Zagreba. On je iznio pojam »stari Zagreb« koji povezuje poštovanje starina i njihovo čuvanje. Međutim, iako je to shvaćanje zahvaljujući Szabovoj dinamičnosti i upornosti, steklo veliku popularnost i u priličnoj mjeri utjecalo na svijest građana Zagreba, ipak nije spriječilo rušenje kompleksa nekadašnjeg kapucinskog samostana i tzv. Hellenbachićine palače uz južni gradski bedem u Vranicanijevoj ulici, čime je nastala praznina i otvoren novi problem u cjelini i cjelovitosti Gornjega grada.

Što se događalo poslije II. svjetskog rata?

U prvim poratnim godinama nastala je invazija stanara u gornjogradske tavane, podruma i sustanarstva po stanovima, što je teško opteretilo i oštetilo stare zgrade i trošne instalacije. To se stanje s vremenom djelomično popravilo, ali još uvijek ima slučajeva spavanja, kuhanja i pranja u

jednoj istoj sobi. Taj povećani broj stanovnika držala je u Gornjem gradu u prvom redu niska stanarina. Budući da se kuće starije od stotinu godina smatraju amortiziranim, pa stanari ne uplaćuju u fond za amortizaciju, a komfor nije nikakav, stanarine su smiješno male, manje nego po udaljenim perifernim naseljima.

Osim tog uništavanja kuća zlo je Gornjem gradu nanijelo asfaltiranje. Nije bilo dosta da nekontrolirano zatrpami bunari i zahodske jame, a i loše instalacije vlaže temelje i zidove gornjogradske kuća, već je asfaltiranje ne samo ulica već i nekih dvorišta onemogućilo prirodno isparavanje i sušenje zemlje, temelja i zidova. Polaganje novog asfalta na stari vršeno je u više navrata tako da se u nekim ulicama vidljivo digao nivo kolnika i pločnika. Pločnici su u nekim ulicama toliko podignuti da su se podrumski prozori našli sasvim nisko, a na starim se fotografijama može vidjeti kako visoko su bili iznad zemlje. Ti slojevi asfalta mjestimice su danas već toliko debeli da bez sumnje ometaju prirodno sušenje i zračenje tla i kuća.

Ovako bolestan Gornji grad, ugrožen u prvom redu vlagom, vodi se već nekoliko desetljeća u registru spomenika kulture kao spomenik visoke kategorije. U njemu, to jest na pojedinim njegovim objektima javne namjene vršeni su veliki zahvati. Započeli su s rekonstrukcijom gradske vijećnice, a nastavljeni na bivšem isusovačkom samostanu, kuli Lotrščak, palači »Dverce« i sad na Popovu tornju. Slikovito rečeno, zbog tih zahvata Gornji grad mi se čini kao starac prema kojemu život nije bio nimalo sentimental, već ga je dobro iscrpio i ošteti, a kojemu se na nekim eksponiranim dijelovima njegova tijela vrše plastične operacije da bi se uljepšao — lomeći koplja pri tome da li da se dovedu u stanje njegove mladosti ili zrele dobi — a da se pri tom ne pojačavaju njegov krvotok, vezivna tkiva i kosti, što je neophodno potrebno da bi on i dalje živio i služio. Smatramo jedino ispravnim da se Gornji grad sa nira kao urbanistička cjelina, jer tu u prvom redu leži njegova vrijednost, i da se nađu sredstva i tehničke mogućnosti da se uklone nedostaci koji tu cjelinu potkapaju i uništavaju.

Dipl. ing. arh. Nada Benić-Hlebec

ANALIZA JUGOISTOČNOG UGLA KOMPLEKSA, tj.
DVORIŠTA BIVSEG ISUSOVAČKOG SAMOSTANA
VEZANOG ZA GALERIJU ANTE TOPIĆ MIMARE I
DOKUMENTACIJA O ISHODU ODLUKE O GRADNJI
UPRAVNE ZGRADE NA TOM PROSTORU

Izgled prostora o kojemu je riječ, a kakva zatječe naše doba, rezultat je i posljedica povijesnih zbivanja i kontinuiranog korištenja te parcele u sklopu povijesne jezgre Gornji grad.

Prema tome se i analiza toga prostora neminovno veže na analizu sveukupnog života te prostornih i sadržajnih promjena najstarije jezgre grada.

Treba istaći da se konkretniji pokazatelji zbivanja na ovom prostoru, a pogotovu u odnosu na građevnu strukturu, mogu pratiti od početka 17. stoljeća, tj. od dolaska isusovačkog reda sa zadatkom prosvjetiteljskog djelovanja. Od toga vremena počeo se stvarati na osebujan način prostor jugoistočnog dijela Gradeca; tako je nastajao urbanističko-arhitektonski kompleks koji i danas oblikuje jedan od najreprezentativnijih prostora Gornjeg grada.

Upravo u tom opsegu, položaju i funkciji te urbanističko-arhitektonskom dometu svoga vremena za taj se kompleks u materijalima konzervatorske dokumentacije za PUP najstarije povijesne jezgre ističe njegovo izuzetno značenje. Na njega se odnosi cilj revitalizacije kao: »Zaštita kulturne baštine na tom području koja podrazumijeva stručnu valorizaciju i regeneraciju onih povijesno-urbanih vrijednosti koje moraju postati temelj u ostvarivanju novih vrijednosti toga prostora. Jedan od osnovnih načina ostvarivanja toga cilja jest unošenje takvih sadržaja koji će moći prostorne i sadržajne značajke pojedinog područja upotrijebiti kao svoje ishodište«¹.

Zakruženi oblik kompleksa u 17. stoljeću uključivao je zgradu samostana, crkve, gimnazije, dio istočnog i južnog obrambenog zida i ugaonu kulu. Nabrojenu građevnu strukturu ujedinjavao je tada cjelovit prostor jugoistočnog dvorišta. Jedinj pristup s javne površine u taj dvorišni prostor bio je s Katarinskog trga. Tako je življi prostor dvorišta toga vremena vezan uz sadržaje Gimnazije, dok je intimni vrtno-gospodarski dio smješten u manje dostupnom prostoru jugoistočnog ugla (sl. 1).

Ukinućem isusovačkog reda u drugoj polovici 18. stoljeća i dalje u 19. stoljeću pojedine zgrade, do tad jedinstvenog kompleksa, dobivaju različite vlasnike i korisnike. Tako primjerice Generalna komanda 1783. g. samostansku zgradu prilagođuje svojim potrebama.

Time započinje postupna degradacija toga izuzetnog prostora. Cjelovit dvorišni prostor kompleksa tom je prilikom podijeljen na dvorište zgrade Gimnazije i na gospodarsko dvorište Komande.

Komuniciranje s tim dvorišnim prostorima također je izmijenjeno. Nova komunikacija ostvarena je s Jezuitskog trga izvedbom portala u zapadnom i južnom krilu samostana.

Slična situacija nastavila se i tijekom 20. stoljeća do današnjih dana, kad možemo govoriti o još jednoj fazi povijesnog značenja u odnosu na opseg sadržajnog i prostornog interveniranja. Vezujući analizu ovog kompleksa neminovno uz ukupni prostor Gornjeg grada, prisjetimo se da je u sklopu konzervatorske dokumentacije za PUP povijesne jezgre Zagreba rečeno:

¹ Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu: PUP uređenja i revitalizacije Gornjeg grada i Kaptola — konzervatorska dokumentacija, ciljevi revitalizacije, Zagreb 1979. g.